

ARTICULUS TERTIUS

De tempore.

Quia motus ipsaque corpora, quæ Cosmologia universim considerat, tempore dicuntur mensurari, hujus naturam vestigare oportet. Quod ut breviter perficiamus pro ratione elementarii operis, quid nobis in perdifficili hac controversia probabilius videatur, hic exhibemus.

1.º Quoniam tempus ut duratio quædam concipitur, scire oportet, durationem nihil esse aliud quam *permanentiam rei in esse* seu existentia. Cum ergo permanentia ejusmodi nihil sit aliud quam mera continuatio rei existentis, realiter non distinguitur ab ipsa rei existentia, cui nihil proinde addit nisi ens rationis, quatenus ratio concipit existentiam ut continuam et permanentem in re. Cæterum, utrum realiter distinguatur ab ipsa re durante, determinandum erit juxta opinionem, quam quis amplectatur circa realem distinctionem essentialis ab existentia; qui enim hujusmodi distinctionem inficiantur, inficiari quoque debent realem distinctionem durationis a re vel essentia durante.

2.º Res autem, quæ in suo esse perdurant ac permanent, ad tria genera revocari queunt. Nam Deus ita permanet in suo esse, ut sit omnino immutabilis tam quoad essentialitatem, quam quoad operationem, nihil in eo incipit a ut desinit esse, nihil acquirit aut amittit. Quædam vero sunt naturæ, quæ, immutabilitatem quamdam participant quoad esse, quatenus proprium esse, semel receptum, perpetuo ac immutabili ratione servant ex propria natura; attamen mutationi sunt obnoxia quoad operationes, cujusmodi sunt angeli et animæ rationales. Quædam tandem res mutationi sunt obnoxia, non solum quoad operationes, sed quoad ipsum esse; cujusmodi sunt substantiæ materiales, quæ generationi ac corruptioni subsunt, ac præsertim accidentia ea, quorum natura in variatione sive alteratione consistit, ut motus successivus.

3.º Igitur, juxta triplex hocce rerum genus, triplex quoque durationis genus non incongrue assignatur. Horum primum dicitur *æternitas*, quæ est duratio rei prorsus immutabilis tam quoad esse, quam quoad operationem: secundum est duratio seu permanentia in esse rei, quæ sit invariabilis quoad esse receptum, sed non quoad accidentia vel operationes; quod durationis genus *ævum* appellari solet: tertium genus constituitur per durationem vel permanentiam in esse ejus rei, quæ sit mutationi obnoxia quoad esse simul et operationem; atque ad hocce durationis genus spectat *tempus*, de quo hic agitur. *Æternitas* definitur a D. Thoma cum Boetio: *interminabilis vite tota simul et perfecta possessio. Ævum* vero apud eundem D. Thomam definitur: *duratio entis permanentis, quod compatitur transmutationem, scilicet, accidentalem.* Demum,

4.º *Tempus* ab eodem definitur cum Aristotele: *numerus et mensura motus secundum prius et posterius.*

Ubi magnopere notandum, quod si *ly motus* accipiatur pro solo motu locali, tunc hæc definitio non convenit tempori *in seipso et absolute* sumpto, sed tantum tempori *quoad nos* sive quoad usum et applicationem communem ad vitam humanam, quatenus, nempe, motus numeramus ac mensuramus accipiendo prius et posterius in ipsis per comparisonem ad alium motum superiorem et magis uniformem, ut motum horologii per comparisonem ad motum solis vel stellarum. Si vero *ly motus* accipiatur non pro solo motu locali, sed pro qualibet mutatione et alteratione rerum, sive ea motus proprie dictus sit, sive instantanea mutatio, eaque sive materialis, sive spiritualis, dummodo eandem percipere ac experiri possimus, tunc præfata definitio convenit tempori secundum se et absolute sumpto, quia revera temporis notionem seu ideam efformamus, quatenus accipimus seu consideramus prius et posterius in rebus mutationi et successioni obnoxiiis. Hinc etiam in hypothesi quod perturbarentur motus, quos, ut plurimum, adhibemus ad alios motus ipsorumve durationem mensurandam, adhuc temporis notio

ac realitas apud nos perseveraret, propter perseverantiam aliarum rerum, ac præsertim nostrarum operationum et affectionum, quarum mutationes et successiones et percipere, et cum aliis conferre possumus ¹.

5.º Ergo tempus, in seipso spectatum, est quidem aliquid reale, sed non distinctum realiter a motu vel mutatione rerum, quæ per ipsum mensurantur: quandoquidem tempus, prout in rerum natura seu extra mentem existens, nihil est aliud quam rerum successio et mutatio. Hujusmodi vero rerum successiones, seu, ut habet D. Thomas, *prius et posterius in motu*, quatenus per nostram mentem invicem conferri ac numerari possunt, constituunt apud nos notionem vel ideam temporis. Unde merito D. Thomas 2: «Tempus

¹ Quia in re bene habet Balmes, dum scribit: «La medida del tiempo no es más que la comparación de las mudanzas entre sí.

Para nosotros sirven de medida primitiva aquellas mudanzas que nos parecen inalterablemente uniformes. Por esto hemos tomado el movimiento solar... ¿Qué sucedería, pues, si el sol, aumentando su velocidad, hiciese su revolución en la mitad del tiempo? Las horas, ¿permanecerían las mismas? Es preciso distinguir. Si la alteración se verificase únicamente en el movimiento solar, entonces percibiríamos la discordancia con todos los demás movimientos; y, por lo mismo, hallando la alteración en el sol, continuaríamos refiriendo las horas, como cosas fijas, á otras medidas, á nuestro movimiento, á nuestros relojes, á los demás astros.

Pero si suponemos que todo se altera á un mismo tiempo y en la misma proporción... pero de tal modo, que la rapidez de nuestro pensamiento no haya crecido, entonces descubriremos una alteración, que no sabremos si atribuir al mundo ó á nosotros...

Si esta rapidez se nos comunica también á nosotros, de modo que si tal ó cual serie de pensamientos, que antes correspondían á tantos minutos, se haga en la mitad, entonces hallaremos en todo una perfecta correspondencia, y nos será imposible percibir la mudanza. «*Filos. Fund.*, lib. 7.º, cap. v.

² *Physic.*, lib. 4.º, lect. 23.

est utcumque ens sine anima, si contingit, motum esse sine anima. Sicut enim ponitur motus, ita necesse est poni tempus, quia prius et posterius in motu sunt, et hæc, scilicet, prius et posterius motus, in quantum sunt numerabilia, sunt ipsum tempus.» Itaque realitas temporis a nostra mente non pendet atque revera extra animam existit, sicut revera existit extra nos realitas motus vel mutationis, cum qua identificatur; ast notio rationalis sive idealis et adæquata temporis includit aliquid rationis, seu elementum quoddam subjectivum, nempe, perceptionem relationis inter partes motus, seu diversas rerum mutationes ¹.

6.º Quod si temporis realitas cum realitate motus identificatur, consequitur plane, nihil temporis actu præsens posse existere nisi aliquid indivisibile, cum etiam motus, eo ipso, quod transitum de non esse ad esse sive successionem involvat, nihil actu præsens habeat nisi indivisibile quiddam; quia esse et non esse simul accepta, quæ ad motum et successionem requiruntur, præsentiam simultaneam non patiuntur, saltem juxta perceptionis et rationis ordinem ².

Merito igitur dicitur, quod tempus nihil habet vere præsens nisi *nunc*, vel instans indivisibile: ex quo infertur, quod in rigore philosophico nullum datur *tempus præsens*, tum quia præsentia permanentiam quamdam involvit, quam excludunt entia successiva; tum quia *tempus*, qua tale, includit

¹ Consentiant in re hac D. Thomas et Balmes, qui scribit: «El tiempo, pues, en las cosas es la sucesión de las mismas; su sér y no sér; el tiempo en el entendimiento es la percepción de esta mudanza, de este sér y no sér.» *Filos. Fund.*, lib. 7.º, cap. iv.

² Apposite ad rem D. Thomas: «Motus non habet esse fixum in rebus, nec aliquid actu (præsens) invenitur in rebus de motu, nisi quoddam indivisibile motus... sed totalitas motus accipitur per considerationem animæ comparantis priorem dispositionem mobilis ad posteriorem. Sic igitur et tempus non habet esse extra animam nisi secundum suum indivisibile. Ipsa tamen totalitas temporis accipitur per ordinationem animæ numerantis prius et posterius in motu.» *Ibid.*

successionem, instans vero præsens, utpote indivisibile, successionem excludit.

7.º Ex hucusque expositis colligi possunt subject Corollaria:

1.^m Tempus, prout sejunctum ac præcisum a motu sive a rerum mutationibus, nihil reale est, possetque dici ens rationis; nam id, quod tempus motui superaddit, est comparatio inter varias rerum mutationes, seu inter partes motus, ac proinde rationis quædam relatio.

2.^m Tempus locum habere nequit respectu entis, quod nulli mutationi subjiciatur. Hinc Deus, qui solus ejusmodi ens existit, non tempore, sed æternitate mensuratur.

3.^m Sublatis rebus mutationi obnoxiiis, tollitur necessario tempus, cum hujus realitas et esse cum realitate et esse mutationis rerum identificetur.

4.^m Tempus proinde incepit cum ipso mundo motui ac mutationibus obnoxio, nec sine illo subsistere posset. Ergo tempus, quod mundum præcessisse concipimus, vel potius imaginamur, non est tempus verum ac reale, sed illusio quædam imaginationis, cui recta ratio minime adstipulatur.

ARTICULUS QUARTUS

De spatio.

De spatio, ut brevi oratione dicamus, præ oculis habeatur, quod nos hic, propter maximam rei obscuritatem ¹, pro-

¹ Hujus rei obscuritas ac difficultas maxima satis constant vel ex ipsis Philosophorum sententiis variis, ac non raro oppositis. Nam, ut omittamus Epicurum, qui vacuum spatium annumeravit inter principia interna corporum, non defuere inter Scholasticos ipsos, qui asserent, spatium esse ipsam immensitatem Dei, ut Lessius, apud quem "immensitas divina est primum et intimum intervallum, seu spatium, origo omnis intervalli, et spatium omnium spatiorum." Huic sententiæ, ex toto vel ex parte, adhæserunt Morus, Clarke, Fenelon, Newton cum aliis, qui

babilia, potius quam demonstrata insectabimur et offeremus. Nihilominus tamen,

1.º Ut demonstratum ac omnino certum tenemus, spatium non esse ipsam Dei immensitatem. 1.º Quia spatium, quævis tandem sit ejus realitas ac intima natura, dimensiones seu extensionem quantitativam includit; spatium enim nihil aliud est quam *intervallum interjectum inter duas vel plures corporum superficies*, ut inter parietes cubiculi, si de spatiis particularibus loquamur. Quod si ad spatium in genere conceptum quis confugiat, cum illud sit *capacitas quædam, quæ corporibus repleri potest*, consequitur plane, spatium quodvis reale concipi tamquam mensuræ, ac proinde extensioni subjectum, eo ipso, quod extensa ac mensurabilia sunt corpora, quæ in eo locari queunt ¹. Ergo spatium est aliquid extensione, ac proinde partibus constans. Atque immensitas Dei, utpote proprietas sive attributum divinum, identificatur cum ipsa Dei essentia et substantia, quæ proculdubio simplex omnino ac inextensa existit. Ergo repu-

ajunt, spatium esse ipsum Deum, ac proinde ens infinitum: quos inter postremus addit, Deum res ipsas cernere *in spatio infinito tamquam sensorio suo*. Cartesius, apud quem corporum essentia constituitur per trinam dimensionem, spatium confundit cum ipsis corporibus, eumque infinitum simul supponit, non secus ac ipsam materiam vel extensionem. Quidam existimant, spatium esse substantiam a corporibus in eo positus realiter distinctam. Alii, inter quos Gassendi, putant, quod spatium non est nec substantia, nec accidens, sed ens quoddam incorporeum, a spiritibus, spiritualibusque accidentibus distinctum. Leibnitz docet, spatium nihil esse aliud quam ordinem, seu relationem quamdam inter res non solum actu existentes, sed etiam mere possibles. Nota demum est sententia Kant, asserentis, spatium nullam objectivam realitatem habere, sed esse meram formam subjectivam, in subjecto corpore percipiente positam *a priori*.

¹ Dico spatium *reale*, quia quod attinet ad spatium illud, quod extra mundum, sive destructo mundo concipimus, ostendemus postea, verum spatium non esse, sed merum imaginationis lusum et figmentum.

gnat, spatium reale, seu in quo continentur corpora realia, esse immensitatem Dei aut quodvis Dei attributum ¹.

2.º Immensitas est attributum, quo Deus intimam præsentiam habere potest quoad corpora etiam possibilia: unde immensitas æque Deo convenit, sive mundus existat, sive nullus existeret ².

¹ "Si el espacio, inquit Balmes, es una propiedad de Dios, es Dios mismo; pues todo lo que hay en Dios, es Dios. Luego, siendo el espacio esencialmente extenso, Dios será extenso también." *Filos. Fund.*, lib. 3.º, cap. x.

² Siquidem, aliud est *immensitas*, aliud *ubiquitas* in Deo; sicut aliud est in ipso omnipotentia, et aliud realis mundi creatio, qua Creator denominatur. Sicut ergo, si Deus mundum non produxisset, non diceretur *Creator*, et tamen vere diceretur *Omnipotens*, seu potens ad creandum infinita, ita, si mundus non existeret, Deus non esset *ubique*, quia realis præsentia non habetur ad nihilum sive ad res, quæ non existunt; esset tamen *immensus*, quia habet in sua essentia aptitudinem seu vim ad intimam præsentiam quarumlibet rerum, statim ac existant. Cujus rei ac discriminis philosophicam rationem assignat D. Thomas, verbis hisce: "Cum dicitur: *Deus est ubique*, importatur quædam relatio Dei ad creaturam fundata super aliquam operationem, per quam Deus in rebus dicitur esse. Omnis autem relatio, quæ fundatur super aliquam operationem in creaturas procedentem, non dicitur de Deo nisi ex tempore, sicut Dominus, et Creator, et hujusmodi, quia hujusmodi relationes actuales sunt, et exigunt actu esse utrumque extremorum." *Sentent.*, lib. 1.º, dist. 37, q. 2.ª, art. 3.º

Ex quibus colliges, non omnino exactam esse notionem, quam circa immensitatem adoptare videtur Balmes, dum scribit: "La inmensidad es aquel atributo por el cual Dios está en todas partes: ese atributo es el que dice relación á la extensión." *Loc. sup. cit.* Duo inexacta hic habentur. Nam 1.º id, quo Deus actu est vel existit in rebus, est *ubiquitas*, hoc est, applicatio actualis, seu actus secundus immensitatis, potius quam immensitas, quæ in Deo reperitur, etiam dum in nullo loco existit; 2.º immensitas non ad solam extensionem dicit aut includit relationem; quandoquidem, Deus immensitatem habet, quatenus est intime et

Porro, si mundus nullus esset, nec spatium reale esset: siquidem, sublato mundo, solum remanent Deus ex una parte, et nihilum ex alia, quorum neutrum extensionem habent. Atque

3.º Ex hoc facile ac necessaria consecutione infertur, spatia illa, quæ concipimus, sive extra mundum, sive in loco actualis mundi, antequam hic produceretur, identificari cum nihilo, ac proinde nullam objectivam realitatem habere, sed esse puras illusiones imaginationis, quæ et mundi magnitudinem indefinite auget, et nihil sibi repræsentare aut percipere potest nisi sub specie et ratione extensionis. Præterea, spatium illud, quod extra mundum et ante mundum imaginamur, vel est substantia, vel accidens; et cum accidens necessario supponat substantiam, in qua recipiatur, si spatium illud supponatur reale, supponere simul oportet aliquam substantiam realem. Jam vero ejusmodi substantia vel est increata, vel creata: si primum, illud spatium erit ipse Deus, qui est unica substantia increata, habebimusque Deum extensum et mensurabilem: si secundum, destruitur ipsa hypothesis spatii extra mundum existentis; quidquid enim reale et creatum est, mundo ipso continetur, cum non aliud sit mundus quam universitas rerum creatarum realem existentiam extra Deum habentium.

4.º Rejicienda similiter sententia, tum illorum, qui ajunt, spatium esse substantiam, tum illorum, qui spatium habent ut ens incorporeum dimensionibus *spatialibus* præditum, quæ improductæ et a Deo independentes sint. Nam illa substantia, si daretur, corporea, seu extensa esset, cum spatium extensionem involvat; ergo 1.º ipsa indigeret alio spatio, cum omnis res extensa spatium necessario exigat et occupet; 2.º opus esset, ut corpora reliqua in eo locata cum ipso penetrarentur, darenturque proinde duæ res extensæ in eodem loco. Quod attinet ad gassendianam opinionem, ea magis

substantialiter præsens omnibus creatis rebus, sive extensis, sive inextensis, quales sunt Angeli.